

Vrouw zijn toen en nu (1995)

Sieth Delhaas

VHS Bergen, zomerweek, 19 juli 1995

Inleiding

In welk landschap heeft ons leven als vrouw zich afgespeeld? En speelt zich nog af?

Vooroefening in een kleine groep:

- Welk verhaal is voor jou van veel betekenis?
- Welk verhaal heeft veel indruk op je gemaakt?
- Uit welk jaar dateert dat verhaal?
- Welke ideeën zitten in of achter dat verhaal?

Vraag: schrijf voor je zelf een steekwoord op als je tijdens mijn lezing een situatie herkent of een beeld krijgt bij je eigen levensverhaal.

Landschap van ons verhaal

Door het landschap van ons verhaal te verkennen gaan we de veranderingen in onze tijd zien.

Ons leven heeft zich afgespeeld of speelt zich voor een groot deel af in de twintigste eeuw. In die eeuw is heel wat gebeurd. Je kunt die eeuw vanuit heel wat invalshoeken beschrijven:

- twee wereldoorlogen;
- industrialisering;
- toenemende invloed wetenschap;
- technologisering (Cyborg)
- medicalisering. enz. enz.

Ergens daartussen speelt zich ons eigen leven af. Onze eigen verhalen. In het geheel van een cultuur. Want alle uitdrukkingen samen van alle mensen, alle menselijke verrichtingen vormen samen een cultuur.

Daaruit pakken we drie grote lijnen die een naam gekregen hebben en die een beetje grip hebben gegeven op die eeuw, die zeer bewogen is en waarin ons leven zich afspeelt. Waarin zich ons verhaal afspeelt. Met de kenmerken van die lijnen kunnen we misschien ook een beetje ons eigen leven plaatsen in het landschap van deze eeuw. Contouren aangeven: ja dat herken ik. Dat heeft ook invloed op mijn leven gehad etc.

- moderniteit
- modernisme } invloed/context van ons eigen verhaal
- postmodernisme

Moderniteit

Moderniteit = algemene uitdrukking voor moderne samenleving en moderne cultuur, zoals we die kennen vanaf de zeventiende eeuw.

Centraal: vooruitgangsgeloof.

Burgers van 19^e eeuw, onze voorouders geloofden in bepaalde idealen, het erfgoed van de Verlichting:

- naarmate de mensheid redelijker zou gaan denken - steeds minder gehinderd zou worden door bijgeloof, tradities, conventies of autoriteiten, zou zij in staat zijn de wereld beter vorm te geven. Met de wereld zou het steeds beter gaan.
- maakbaarheid van de samenleving;
- gestage vooruitgang van de mensheid.

Dat was het wereldbeeld van de 19^e eeuw, van de moderniteit.

Niet alleen het vrije denken, ook:

- vervolmaking van de totale persoonlijkheid:
een harmonieuze persoonlijkheid met een goed oordeelsvermogen door middel van een esthetische ontwikkeling en karaktervorming.

Middelen: onder andere piano leren spelen.

In het laatste kwart van deze eeuw ontstaan musea, die de hoogtepunten van de nationale en de Europese schoonheid toonden.

Opkomst van gymnasia, lycea en universiteiten, waar kennis van de klassiek humanistische traditie werd aangekweekt.

Kennis nemen van het beste wat er in de wereld (lees Europa) was gezegd en geschreven en gedacht.

Er moest worden gewerkt aan het kweken en cultiveren van waarden:

- prestatiemoraal. noeste arbeid voor succes in het leven. Carrières op basis van verdiensten; niet meer op basis van geboorte of privilege.
- zelfbeheersing en gematigdheid; driften en emoties de baas blijven; uitingsvorm: soberheid.

Goede burgers zijn: wars van adellijke pronk- en spilzucht en volkse vraat- en drankzucht, 'hij' poogt zich in seksueel opzicht in te houden.

- schoonheid: aangenaam, niet huiveringwekkend of meeslepend, waardoor je controle over jezelf verliest.

Al deze burgerlijke idealen maken mensen gevoelig voor een verlicht soort christendom, waarin moraal belangrijker was dan dogmatiek en de menselijke slechtheid minder geaccentueerd werd.

Christendom, de klassieke humanistische beschaving en de Verlichting liggen ten grondslag aan het burgerlijk cultuurideaal.

Dit burgerlijk wereldbeeld maakt deel uit van de moderniteit.

Kern van deze traditie is de rationaliteit: 17^e eeuwse filosofie en natuurwetenschap.

Absolutistische staat, geordende samenleving, voorwaarden voor geleidelijke economische en sociale vooruitgang, terugdringen van machten van kerk en bijgeloof. Langzamerhand komen er parlementen, weliswaar nog geen algemeen kiesrecht, maar burgers vinden zich daarin terecht.

Triomf van een burgerlijke cultuur

In de negentiende eeuw worden kerk, adel en absolute monarchen gaandeweg teruggedrongen

Het burgerlijk ideaal, met gemeenschappelijke identiteit van burgers, kwam er voor in de plaats. Nationalisme als kosmopolitisme. Met het idee dat elke natie een eigen karakter heeft. Het einddoel van een gemeenschap van gelijkwaardige burgers kon pas worden bereikt als iedereen een goede burger was geworden en zich alle burgerlijke waarden had eigen gemaakt.

Centrale begrippen:

Paternalisme: beschavings-, disciplinerings- en zedelijkheidsoffensief.

Beschaving: door middel van godsdienst en onderwijs.

Pas als de massa zich deze waarden had eigengemaakt was deze geschikt voor democratie.

Zowel in de literatuur, de beeldende kunst, als in de wetenschap is deze burgerlijke dominantie terug te vinden.

Roman: zo groot mogelijke werkelijkheidszin:

- alwetende verteller;
- geloofwaardige personages;
- duidelijke structuur in het verhaal.

Modernisme

Rond 1900 wordt dit burgerlijk ideaalbeeld bedreigd:

- industrialisatie. eind vorige eeuw in de moderne stad. Grote fabriekscomplexen, duizenden arbeiders. Verpaupering. Kantoren en winkels. Massale aanwas van arbeiders en lagere middenklassen in de steden. De burger zag dit als 'de massa', die het leven in de steden ging bepalen.
- Emancipatie van deze nieuwe groepen door onderwijs, Deze organiseerden zich in onder andere vakbonden, belangenorganisaties en politieke partijen, ook al had nog niet iedereen kiesrecht, en doorkruisten de plannen van de burgers die van het gewone volk.

Opkomst socialisme, radicaal nationalisme, antisemitisme, feminisme, christendemocratie, bewegingen die het burgerlijk liberalisme beconcurrerden. Vorm van massademocratie.

Kortom: in wetenschap, politiek en kunst is de zekerheid van de moderniteit zoek.

Ook het christelijk geloof komt onder druk te staan door onder andere de historische Bijbelkritiek. Veel bijbelverhalen zouden alleen een mythische achtergrond hebben en geen historische. Darwinisme met evolutietheorie; scheppingsverhaal verliest waarde.

- het christendom als overkoepelend waardenpatroon verliest zo aan overtuigingskracht.

Verlies christendom geeft extra waarde aan rationalistische en wetenschappelijke wereldbeeld.

Zorg om het verval van de cultuur tot normloosheid en relativering van waarden.

Opkomst massacultuur tijdens periode van modernisme. Aan opvoedingsideaal van massa komt een eind. Verheven idealen blijken totaal anders uit te komen: kranten, verenigingen, onderwijs.

Resultaat: geen verheffing tot elite cultuur, maar verbreding van de kloof tussen elite en massa. Met een eigen cultuur.

Kritiek op, analyse van, en wanhoop over massacultuur zou voortdurend onderwerp van intellectueel debat zijn.

Modernisme: a-historisch. Door snelle veranderingen in de samenleving en verlies aan gezag van de oude Europese culturele waarden - christelijk of verlicht - voelden intellectuelen en kunstenaars zich steeds minder in een lange historische traditie staan.

Modernisme: vernieuwing en melancholie. Verloren paradijs.

Twintigste eeuw

Het besef: we leven in een heel nieuwe tijd, die totaal nieuwe cultuur-- en denkvormen vereiste, dat men de bestaande corrupte wereld moest zuiveren.

Steeds met iets nieuws komen. Gebrek aan houvast in het verleden. Crisis gevoel en vervreemding.

Veel van de thema's die wij kennen uit de twintigste eeuw kwamen en komen dus voort uit een gedesillusioneerde besef. Mensen, vooral zij die leiding wilden of moesten geven, intellectuelen en kunstenaars, werden geconfronteerd met een wereld die niet aan hun verwachtingen beantwoordde, zich zelfs steeds meer van die verwachtingen verwijderde.

Twintigste eeuwse cultuur was er vooral één van het gemis, van de beperking.

De cultuur, die deze vragen en houdingen als uitgangspunt had, wordt aangeduid als het modernisme.

Modernisme als reactie op de crisis van de moderne, burgerlijke cultuur.

De modernistische levensbeschouwing uitte zich op allerlei terreinen, waar de menselijke geest actief was.

Algemene verwerping van de liberale, burgerlijke, politieke cultuur met haar individualisme en parlementarisme.

Joden: antisemitisme. Zij waren belichaming van de moderne ontwikkelingen.

Nationalisme: allerlei groepen die zich door veranderingen in samenleving bedreigd voelden.

Onder andere oprichting: Antirevolutionaire Partij.

Toch: geen breuk tussen moderniteit en modernisme. Het modernisme brak met het naïeve vooruitgangsgeloof en het naïeve realisme dat aan de moderne gedachte ten grondslag lag, maar dat modernisme bleef toch zoeken naar een vaste werkelijkheid. Een weg tot ware kennis. En de moderniteit bleef met het modernisme verbonden omdat er een melancholie,

een verlangen bleef bestaan naar de moderne idealen, die aan zeggingskracht hadden ingeboet.

Modernisme = Januskop

- a) breuk met het moderne ideaal van universele rede en vooruitgangsgeloof;
- b) twijfel, scepsis en relativisme;
- c) hardnekkige pogingen vaste greep te krijgen op de werkelijkheid door formalistische en abstracte analyses.

Voorbeelden in kunst, filosofie en wetenschap.

Cultuurkritiek

Burgerij wordt zich door WO I pas goed van de crisis van de burgerlijke cultuur bewust

Literatuur: *Untergang des Abendlandes* van Oswald Spengler.

Nederland: Huizinga, *In de schaduwen van morgen*. 1935.

Huizinga's oeuvre - onverdacht persoon, dringt ook in christelijke kringen door -, was één van de vele uitingen van de cultuurschok, die de opkomst van de massamenleving voor de burgerlijke cultuur was geweest. Kritiek op het modernisme van de jaren twintig. Men stort zich op de politiek: daar moet het gebeuren.

Weinig vaste punten. Huizinga niet voor niets zo'n geëerd schrijver. Ook nu nog.

Waarom stort men zich op de politiek?

Door het zichtbaar worden van het barbarisme in politiek: het anti-intellectualisme van nazi's.

Ook het totalitarisme in Sovjet-Unie. Dat werd niet gezien door de intellectuelen die het bezochten. Zij vonden westerse democratieën te slap om nationaalsocialisme te bestrijden, Wendden zich tot Sovjet-Unie. Interesse kwam voort uit westerse problemen, niet uit sympathie voor Sovjet-Unie. Sympathiserende reisverhalen. Wanhopig op zoek naar alternatieven om uit westerse problemen te komen. Zagen niet de Grote Zuiveringen van Stalin en het inhumane van het totalitaire systeem.

Na Wereldoorlog II

Een verdere intensivering van de cultuurcrisis. Daarna: schuld van oorlog en jodenmoord werd door de overwinnaars gelegd bij de Duitsers. Zochten daar cultuurhistorische achtergronden.

Hernieuwde bevestiging van de waarden van de Verlichting. In Nederland: verzuiling.

Internationaal: Verklaring Rechten van de Mens in 1948. Typerend: voor Vrouwen kwam deze pas in 1979 ter sprake, vier jaar na het VN-Jaar van de Vrouw. Voorbeeld hoe oude beelden nog doortrekken. Heeeeeel lang.

Wég van het nationalisme, naar een Europese eenwording.

Tweedeling: een liberaal en een communistische kamp.

Wereldwijd een ideologisch conflict, dat sterk afbreuk deed aan universele aanspraken van de Verlichtingstraditie. Maar, zoals we weten is er in die Verlichtingstraditie al een breuk

gaande, die rond 1900 bestond. Die wordt in de naoorlogse opbouw en de toekomsteforie gemakshalve vergeten. Deze laat zich echter niet wegdrücken.

Cultuurcrisis wordt ernstiger: kapitalisme versus socialisme.

Kernwapens, consumentisme, kernenergie, milieurampen.

Standpunten filosofen van de Frankfurterschule, jaren zestig: de irrationele waanzin van de jaren dertig en veertig is dialectisch voortgekomen uit de Verlichting en behoort tot de verantwoordelijkheid van de hele Europese cultuur. Dus niet meer alleen Duitsland de schuld geven.

Verlichting heeft in haar streven naar rationalisering van de samenleving een nieuwe mythe geschapen: de mythe van het moderne wetenschappelijke wereldbeeld. Hierin zou de natuur en tenslotte ook de mens zelf, teruggebracht worden tot een voorwerp van onderzoek en manipulatie. Tot ding gemaakt worden.

Ook vanuit christelijke kant: gruwelen twintigste eeuw en antisemitisme moeten in breder kader worden geplaatst. Dorothee Sölle: 'Alles zal worden herschapen'.

Waarom hadden de kerken zich niet duidelijker verzet bij het weghalen van de joden?
Is het antisemitisme niet even oud als het christendom zelf?

Waren voor Hitler's Endlösung niet al vele pogroms en razzia's in Europa gehouden?

Herbezinning op joods-christelijke wortels van westerse cultuur.

Thema's van absurditeit en zinloosheid van het bestaan in allerlei vormen.

Onder andere: Sartre in de literatuur.

Pinter, Ionesco, Beckett in de theaterkunsten. 'Who is afraid of Virginia Woolf'?

Jaren zestig: revoltes aan universiteiten, civil rights beweging, feministische beweging betekenen het hoogtepunt en eindpunt van het modernisme. Dus kritiek op moderniteit.

Twee wereldoorlogen versnellen de veranderingsprocessen. Deze oorlogen brengen de heersende klasse en burgerlijke waarden nog meer in diskrediet. Nieuwe generatie intellectuelen identificeren zich met modernisten en het modernisme breekt door.

Het wordt na WO I de belangrijkste stroming in de Europese cultuur.

Aan de oppervlakte is zichtbaar: estheticisme, hedonisme, amorele en onmaatschappelijke aspecten (roaring twenties), die de elite jeugd van na WO I aanspraken. Jazzmuziek, balletten, films.

Dit klimaat is gunstig voor de modernistische kunst: James Joyce, Thomas Mann, Robert Musil, T.S. Elliott, Ezra Pound, Marcel Proust, Paul Valéry.

Wezenlijk aspect: avant-gardisme. Voorhoede die verkennt.

Die door middel van manifesten en programma's een zo groot mogelijk publiek willen bereiken en bovenal de kloof tussen kunst en het leven willen opheffen (Cyborg-manifest) door esthetisering van het leven.

Voorbeeld: constructivisme.

Botsing met burgerlijke kunstvormen: realisme.

Postmodernisme

In de jaren zestig van de twintigste eeuw komt het postmodernisme op. Men probeert bewust afstand te nemen van het modernisme. De tijd van kritiek op de moderniteit. Maar, het postmodernisme is nog geen nieuw historisch tijdperk.

Meer: bewustwording van het modernisme als culturele overgangperiode: het kan zo niet meer. Moderniteit niks, maar modernisme ook niet. Brengt geen oplossing. Wat dan wel?

Postmodernisme geen modieus verschijnsel. Zie de boeken van Rosi Braidotti. Overal wordt debat gevoerd.

Sinds de Romantiek is er geen verschijnsel dat zo de aandacht heeft gekregen.

Kritiek op modernisme: Met al hun openlijk beleden sympathie voor de werkende massa, koesterden ze in hun hart slechts minachting voor de smaak en het leven van de gewone man. Massacultuur wordt niet serieus genomen.

Architectuur: verzet tegen technocratische woningbouw: Bijlmer.

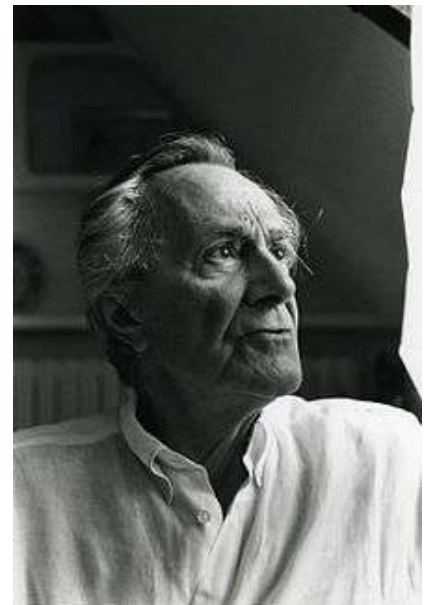
Wat houdt postmodernisme in positieve zin in?

Onduidelijk vaak, maar wel afkeer van avant-gardisme, met zijn onderscheid tot high-culture en low-culture, voorlijk-achterlijk. De intellectuele voorhoede moet de massa voorgaan.

Kritiek op progressieve partijen in het algemeen. De mislukte Meirevolutie 1968 in Parijs zette veel Franse intellectuelen aan het denken over het revolutiebegrip gebaseerd op het vooruitgangdenken. Daarop is heel ons denken gebaseerd!

Grote man van postmodernisme: Jean François Lyotard met zijn boek in 1979. Keert zich tegen het moderne rationaliteitsbegrip en het daarbij behorende vooruitgangsgeloof. Hij legt de nadruk op de betrekkelijkheid van geschiedverhalen. Reactie op Marxisme: geschiedenis zal kapitalisme vernietigen en socialisme doen zegevieren met betrekking tot bezitsverhoudingen.

Lyotard distantieert zich - en let nu op het woord dat komt - Lyotard distantieert zich van de metaverhalen. Dat wil zeggen

de grote verhalen. De allesomvattende verhalen. Zoals het verhaal van het Marxisme. De onvermijdelijke processen en onvermijdelijke revoluties en dat die mannen die die verhalen creëren, ook het juiste historische inzicht claimen.

Filosoof Foucault zegt: denkcodes in bepaalde periodes zijn specifiek en zijn door een onoverbrugbare kloof van elkaar gescheiden.

Consequentie hiervan is, dat van vooruitgang van kennis geen sprake meer kan zijn.

Er zijn uitsluitend naast elkaar bestaande denkcodes. (denk aan de Aquariussamenleving uit de jaren tachtig, het was een begrip, een concept).

Wat is de betekenis van het postmodernisme?

- a. Op het moment dat de moderniteitgedachte door het postmodernisme overboord wordt gezet, verliezen alle problemen van het modernisme hun betekenis. Men hoeft niet meer naar de ware werkelijkheid achter de waarneembare werkelijkheid te zoeken in een of andere dieptestructuur omdat zo'n ware werkelijkheid niet bestaat.

Vaste punten van waaruit men tot ware kennis en absolute zekerheid kan komen bestaan niet. Vanuit het postmodern perspectief zijn er geen waarden meer, die voor een hele cultuur geldig kunnen zijn.

- b. Politiek aspect. Kritiek op rationaliteit en kennis op het moderne utopische geloof in blauwdrukken voor een nieuw maatschappij, maakt het postmodernisme tot een wezenlijk antitotalitaire filosofie. Het is een democratische filosofie bij uitstek. Het postmodernisme tracht elke aanspraak van macht over anderen op basis van rationaliteit of kennismonopolie door te prikken.
Het beschouwt de rationaliteit van verschillende groepen in beginsel als gelijkwaardig: er bestaat een meervormigheid en een meervoudigheid van rationaliteiten. En daarmee maakt het postmodernisme ook een einde aan de burgerlijke cultuur, die zijn bestaansrecht ontleende aan de pretentie rationeler, verstandiger te zijn dan de massa en die de plicht voelde de massa op te voeden. Burgerlijke cultuur is subcultuur te midden van andere subculturen zonder verdere voorbeeld functie.

De oude kloof tussen burgerlijke elitecultuur en de massacultuur houdt daardoor op te bestaan. We mogen daarom stellen dat we met het postmodernisme een nieuwe cultuurhistorische periode zijn ingegaan.